

1990
YEAR
ONE

THE DEMOCRATIC TRANSFORMATION
IN FORMER EASTERN BLOC
COUNTRIES

MATERIAŁY EDUKACYJNE

SCENARIUSZE LEKCJI

Początek wolnej Polski.

Od Okrągłego Stołu do powołania rządu Mazowieckiego

*Między PRL a III RP. Początek przemian demokratycznych
w Polsce (1989–1991)*

ESEJ HISTORYCZNY

Łukasz Kamiński, 1990 – rok pierwszy

Publikacja powstała w ramach projektu „1990/Year One. The democratic transformation in former Eastern Bloc countries”. Jest on realizowany w Polsce, Niemczech Czechach i Litwie, w ramach programu „Europa dla Obywateli – Pamięć o przeszłości Europy” i jest dofinansowany ze środków Komisji Europejskiej. Liderem projektu jest Fundacja „Krzyżowa” dla Porozumienia Europejskiego.

Współfinansowany w ramach unijnego programu „Europa dla obywateli”

KOORDYNATOR I AUTOR SCENARIUSZY
dr Tomasz Skonieczny

KOREKTA JĘZYKOWA
Joanna Rosik

OPRACOWANIE TYPOGRAFICZNE
Adam Kolenda

© by Fundacja „Krzyżowa” dla Porozumienia Europejskiego. Niniejsze materiały edukacyjne mogą być pobierane i drukowane w niezmienionej formie (z podaniem źródła) wyłącznie w celach edukacyjnych i niekomercyjnych.

WSTĘP

Rok 1990 był punktem zwrotnym w przewycięzaniu dziedzictwa komunistycznego i kształtowaniu demokracji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. W większości z nich przyniósł on pierwsze w pełni wolne wybory parlamentarne, prezydenckie i samorządowe. W 1990 roku nastąpiło również zjednoczenie obu państw niemieckich, co miało (nadal ma) konsekwencje nie tylko dla samych Niemców, ale również dla ich wschodnich sąsiadów, Polaków, Czechów i Słowaków (wówczas zamieszkujących jedno państwo – Czechosłowację), którzy musieli odbudować swoje relacje ze starym/nowym sąsiadem i przewyciężyć animozje sięgające II Wojny Światowej. Rok 1990 był również początkiem nowej ery dla krajów bałtyckich, takich jak Litwa, która jako pierwsza w tym regionie ogłosiła swoją niepodległość po pięćdziesięciu latach podległości wobec władzy sowieckiej.

Pragnąc przybliżyć okoliczności, w jakich doszło do historycznego przełomu, który doprowadził do upadku systemu komunistycznego oraz rozpoczęcia wielkiej transformacji ustrojowo-ekonomicznej, wiodącej środkowoeuropejskie państwa do demokracji oraz gospodarki rynkowej, jak również chcąc przywrócić pamięć o tych wydarzeniach, przygotowaliśmy niniejszą publikację.

Przeznaczona jest ona dla nauczycieli historii i wiedzy o społeczeństwie oraz wszystkich zainteresowanych historią najnowszą Europy. Zawiera ona bowiem esej historyczny autorstwa dra Łukasza Kamińskiego, którego celem jest przybliżenie wydarzeń, jakie rozegrały się w Europie Środkowo-Wschodniej w roku 1990, jak również dwa scenariusze lekcji, przygotowane z myślą o uczennicach i uczniach szkół ponadpodstawowych.

Esej, przeznaczony dla możliwie szerokiej grupy czytelników, stanowi swoiste wprowadzenie do tematu przemian, jakie rozpoczęły się wówczas w państwach rozpadającego się Bloku Wschodniego. Scenariusze lekcji służą zaś pokazaniu przemian, które zaszły w Polsce w latach 1989–1991, kiedy, wraz z upadkiem PRL, rodziła się III RP, a społeczeństwo polskie, wydostając się spod wpływów Moskwy, otwarcie wyrażało swoje proeuropejskie aspiracje. Lekcje mogą być przeprowadzone w cyklu, jedna po drugiej, lub niezależnie od siebie. Aby pomóc nauczycielkom i nauczycielom w przygotowaniu się do przeprowadzenia lekcji, w scenariuszach zamieszczono dodatkowe wskazówki metodyczne i merytoryczne.

Mamy nadzieję, że materiały przedstawione w niniejszej publikacji staną się okazją nie tylko do tego, aby zapoznać się z historią wydarzeń, które okazały się przełomowe dla społeczeństw krajów byłego Bloku Wschodniego, lecz także uświadomić sobie, że rok 1990 był początkiem Europy, którą obecnie znamy.

* * *

Niniejsza publikacja przygotowana została z myślą o polskich odbiorcach. Równoległe powstały wersje przeznaczone dla odbiorców z Niemiec, Czech i Litwy, zawierające scenariusze lekcji opracowane na potrzeby młodzieży uczęszczającej do tamtejszych szkół.

* * *

Publikacja powstała w ramach projektu „1990/Year One. The democratic transformation in former Eastern Bloc countries”, którego celem jest zrozumienie oraz przybliżenie wiedzy na temat zmian, jakie zaszły w roku 1990 w Polsce, Niemczech, Czechosłowacji oraz na Litwie i w pozostałych krajach bałtyckich.

Projekt jest realizowany przez Fundację „Krzyżowa” dla Porozumienia Europejskiego, we współpracy z Instytutem Pawła Włodkowica (Polska), Stiftung Adam von Trott, Imshausen e.V. (Niemcy), Post Bellum (Czechy) oraz Anyksciu svietimo pagalbos tarnyba (Litwa), w ramach programu „Europa dla Obywateli – Pamięć o przeszłości Europy” i jest dofinansowany ze środków Komisji Europejskiej.

ŁUKASZ KAMIŃSKI

1990 – ROK PIERWSZY

Naszą pamięć o upadku komunizmu zdominowały wydarzenia 1989 roku. Wspominamy okrągły stół w Polsce, „bałtycki łańcuch”, upadek muru berlińskiego czy aksamitną rewolucję w Czechosłowacji. Tymczasem wiele kluczowych wydarzeń rozegrało się w kolejnym roku. To właśnie w 1990 rodziła się Europa, jaką znamy dziś.

Nie ulega wątpliwości, że rok 1989 był momentem przełomowym, swoistym „annus mirabilis”. Jednocześnie warto pamiętać, że nie od razu uświadomiono sobie skalę zachodzących przemian i ich konsekwencje. 18 listopada, niewiele ponad tydzień po upadku muru berlińskiego, na nieformalnym spotkaniu zebrała się Rada Europejska. Przywódcy państw wchodzących w skład Wspólnot Europejskich (poprzednika Unii Europejskiej) deklarowali z jednej strony chęć wsparcia przemian demokratycznych we wschodniej części kontynentu, ale z drugiej potwierdzali stabilność „istniejących sojuszy i granic”. Zakładano najwyraźniej, że w jakiejś zreformowanej postaci blok wschodni będzie istnieć nadal. Podobnie przywódcy dwóch supermocarstw – George W. Bush i Michaił Gorbaczow, którzy spotkali się na początku grudnia 1989 roku przy Malcie – rozważali np., czy dobrym symbolem odprężenia nie byłaby wspólna organizacja igrzysk olimpijskich w 2004 roku przez... oba państwa niemieckie.

TAJNE AKTA I PIERWSZE WYBORY

Na początku 1990 roku w Niemieckiej Republice Demokratycznej trwały rozmowy okrągłego stołu między komunistyczną władzą a opozycją. Jedną z ważniejszych kwestii był problem wszechwładnej policji politycznej – Stasi i losów zgromadzonych przez nią dokumentów. 15 stycznia na wezwanie Nowego Forum, głównej organizacji opozycji, tysiące osób zajęły budynek Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego w Berlinie. Wraz z wcześniejszymi okupacjami siedzib Stasi w innych miastach doprowadziło to ostatecznie do udostępnienia akt obywatelom. W innych państwach proces ten był znacznie dłuższy i niewolny od gorących sporów. Pierwsze instytucje zajmujące się udostępnianiem dokumentów komunistycznego aparatu bezpieczeństwa powstały dopiero pod koniec dekady.

Kilka dni później w Sofii aresztowano obalonego niedawno bułgarskiego dyktatora Todora Żiwkowa. Został on oskarżony o liczne przestępstwa. Wkrótce jednak areszt zastąpiono aresztem domowym, a kilkakrotnie wznawiane procesy zakończyły się ostatecznie uniewinnieniem w 1996 roku. Sprawa

Żiwkowa symbolizuje losy prawnych rozliczeń z komunizmem w całym regionie – wbrew początkowym nadziejom na sprawiedliwość większość komunistycznych zbrodniarzy uniknęła kary, a przywódcy partyjni (z wyjątkiem krótkotrwałego lidera wschodniemieckiej SED Egona Krenza) nigdy nie trafili do więzienia.

Tymczasem jednak w kolejnych państwach odbywały się pierwsze od wielu dekad wolne wybory. Serię zapoczątkowała 18 marca NRD, tydzień później dołączyły Węgry. 20 maja przyszedł czas na Rumunię, a 8 i 9 czerwca na Czechosłowację. Następnego dnia wybory odbyły się w Bułgarii. Co ciekawe Polska, która zapoczątkowała środkowoeuropejskie przemiany, na wolne wybory musiała czekać aż do jesieni 1991 roku (w 1990 odbyły się wybory samorządowe i prezydenckie).

Kampanie wyborcze, chociaż prowadzone wciąż w atmosferze nadziei i entuzjazmu, dały wychodzącym z komunizmu społeczeństwom przedsmak czekających je w kolejnych latach konfliktów politycznych. Same wybory przyniosły też pierwsze rozczarowania, zwłaszcza w Bułgarii i Rumunii, gdzie u władzy utrzymali się niedawni komuniści. Brutalna pacyfikacja antykomunistycznego protestu w Bukareszcie przez policję i specjalnie sprowadzonych górników (14-15 czerwca, tak zwana mineriada) przyniosła ofiary śmiertelne. Wydarzenia te były zapowiedzią silnych konfliktów społecznych, które w trudnym okresie transformacji miały miejsce w wielu państwach.

W Czechosłowacji wybory wygrały dwie formacje powstałe w trakcie gorących dni listopada 1989 roku – czeskie Forum Obywatelskie i słowackie Społeczeństwo przeciw Przemocy. Mimo podjętych prób reformowania wspólnego państwa w kierunku zwiększenia samodzielności jego obu członków wkrótce rozpoczął się szybki proces „aksamitnego rozrodu”, zakończony powstaniem 1 stycznia 1993 roku Republiki Czeskiej i Republiki Słowackiej.

TRUDNE REFORMY I EUROPEJSKIE ASPIRACJE

Polska, która z czasem straciła palmę pierwszeństwa w reformach politycznych, na początku 1990 roku umocniła swoją pozycję lidera przemian ekonomicznych. Stało się tak za sprawą pakietu ustaw, popularnie określanego mianem „planu Balcerowicza”, od nazwiska ówczesnego wicepremiera. Obok dalszego urynkowania gospodarki i stabilizacji waluty reforma ta umożliwiła m.in. bankructwo przedsiębiorstw państwowych. W dłuższej perspektywie zmiany te pozwoliły na uzdrowienie gospodarki, w krótkiej jednak dostrzegano przede wszystkim koszty społeczne. Wśród nich najwidoczniejszym było bezrobocie, które w przeciągu roku wzrosło z 0,3% do 6,5%, by w kolejnych latach dalej wzrastać. Znacząco spadł Produkt Krajowy Brutto, załamał się eksport w ramach dawnego bloku wschodniego.

Podobne zjawiska w mniejszym lub większym stopniu wystąpiły we wszystkich krajach regionu w pierwszej połowie lat 90. Cenę za przejście z gospodarki centralnie planowanej do wolnorynkowej zapłaciły głównie społeczeństwa. Szansę na ożywienie gospodarki upatrywano m.in. w prywatyzacji, najwcześniej (styczeń 1990) rozpoczętej na Węgrzech. Także i ten proces okazał się obfitować w nadużycia i korupcję, pogłębiając społeczną frustrację wywołaną trudnościami ekonomicznymi.

Popularnym w 1990 roku sformułowaniem było hasło „powrotu do Europy”. Niezależnie od sporu, czy środkowo-wschodnia część kontynentu kiedykolwiek go opuściła, było ono wyrazem chęci dołączenia do trwającego od dekad procesu ekonomicznej i politycznej integracji. Jako jeden z pierwszych otworzył ten postulat polski premier Tadeusz Mazowiecki. W styczniu 1990 roku na posiedzeniu Rady Europy powiedział on: „Być może powrót do Europy to zbyt słabe określenie [...]”

Trzeba raczej mówić o odradzaniu się Europy”, jednocześnie wskazując, w imieniu całego regionu, że „mamy Europie do zaoferowania niemało. [...] Znamy cenę europejskości, europejskiej normy, którą obecnie mieszkańcy Europy dziedziczą, nie płacąc nawet podatku spadkowego. [...] Wnosimy więc do Europy naszą wiarę w Europę”.

Wraz z otwarcie wyrażanymi proeuropejskimi aspiracjami załamywała się dotychczasowa współpraca w ramach Układu Warszawskiego i Rady Wzajemnej Pomocy Ekonomicznej. Formalnie przestały one istnieć w połowie 1991 roku.

Droga do zjednoczonej Europy nie była jednak krótka. Pierwsza grupa państw z Europy Środkowo-Wschodniej dołączyła do Unii Europejskiej w 2004, kolejna w 2007 roku. Mniej czasu potrzebne było na uzyskanie członkostwa w NATO (Czechy, Polska i Węgry uczyniły to już w 1999 roku). Proces integracji europejskiej wymagał spełnienia wielu warunków, od urynkwienia gospodarki i budowy działającej demokracji po liczne zmiany prawa.

Znacznie więcej czasu wymagał proces zmiany mentalności, ukształtowanej przez dziesięciolecia komunizmu i budowy społeczeństwa obywatelskiego. W jakiejś mierze trwa on do dziś.

DROGA DO NIEPODLEGŁOŚCI

11 marca 1990 roku litewska Rada Najwyższa przyjęła Akt przywrócenia państwa litewskiego, deklarując odnowienie niepodległości utraconej po okupacji kraju przez Związek Sowiecki w 1940 roku. Na początku maja na podobny krok zdecydowała się Łotwa, a w styczniu 1991 roku Estonia. Władze sowieckie nie akceptowały tych działań, w styczniu 1991 roku doszło do nieudanej interwencji w Wilnie (zginęło 14 osób) oraz w Rydze (6 ofiar). W przeprowadzonym w marcu 1991 roku referendum trzy narody potwierdziły swoją zdecydowaną wolę odzyskania niepodległości.

Postępujący rozpad ZSRS chcieli przerwać pucyści, którzy w sierpniu 1991 roku na krótko przejęli władzę w Moskwie. Paradoksalnie ich zakończona niepowodzeniem akcja przyniosła odwrotny efekt, przyspieszając proces dezintegracji. Niepodległość ogłosiły m.in. Białoruś i Ukraina. Wkrótce potem Stany Zjednoczone uznały niepodległość Litwy, w ślad za nimi poszły inne państwa. Pod koniec grudnia 1991 roku Związek Sowiecki przestał istnieć. Poza typowymi problemami wynikającymi z reform politycznych i gospodarczych państwa bałtyckie, szczególnie Łotwa i Estonia, zmagaly się z kolejnym wyzwaniem – dużą mniejszością rosyjską, złożoną z ludności, która napłynęła do nich w trakcie blisko półwiecza okupacji.

Znacznie bardziej dramatyczny przebieg niż upadek ZSRS miał rozpad Jugosławii. Mimo iż budowała ona własny typ komunizmu i od 1948 roku nie była częścią bloku sowieckiego, w podobnym czasie nastąpił kryzys systemu. Wzmocniły go napięcia pomiędzy narodami wchodzącymi w skład państwa, konflikty tłumione, dopóki reżim był silny. Wiosną 1990 roku w wyborach w Słowenii i Chorwacji zwyciężyły nowo powołane niekomunistyczne partie polityczne. W grudniu zdecydowana większość Słoweńców w referendum opowiedziała się za ogłoszeniem niepodległości. W przypadku obu państw nastąpiło to w czerwcu 1991 roku. W odpowiedzi kontrolowana przez Serbów armia jugosłowiańska zaatakowała obie republiki. Rozpoczęło to wieloletni krwawy konflikt. Poza Chorwacją szczególnie zacięte walki toczono w Bośni i Hercegowinie. Obok licznych ofiar walk wojna na terenie dawnej Jugosławii charakteryzowała się wieloma zbrodniami na ludności cywilnej.

ZJEDNOCZENIE NIEMIEC

Jeszcze w pierwszych tygodniach po upadku muru berlińskiego wydawało się, że droga do zjednoczenia Niemiec będzie długa. Czołowi przywódcy formułowali ostrożne opinie, obawiając się negatywnych konsekwencji pośpiechu dla procesu demokratyzacji Europy Środkowo-Wschodniej i ocieplenia relacji Wschód–Zachód. Jednakże szybkość przemian w poszczególnych państwach, całkowity upadek znaczenia wschodnioniemieckich komunistów i słabość Związku Sowieckiego umożliwiły przyspieszenie procesu zjednoczenia. Jednoznaczna była też wola samych wschodnich Niemców – szermujący hasłem zjednoczenia skupiony wokół CDU „Sojusz dla Niemiec” zdobył blisko połowę głosów w marcowych wyborach.

Kwestia połączenia dwu państw niemieckich powstałych na bazie powojennych stref okupacyjnych wymagała jednak zgody czterech państw alianckich. W maju 1990 roku rozpoczęły się negocjacje w formule „dwa plus cztery” – z jednej strony Niemiecka Republika Demokratyczna i Republika Federalna Niemiec, z drugiej Francja, Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Związek Sowiecki. Zakończył je układ podpisany we wrześniu, w myśl którego m.in. Niemcy uznawały istniejące granice, zobowiązywały się zredukować armię, zrezygnować z niektórych rodzajów broni, w zamian ostatecznie uzyskując pełną suwerenność.

Zjednoczenie nastąpiło 3 października 1990 roku, wywołując entuzjazm podobny jak wcześniejszy upadek muru berlińskiego. W praktyce jednak bardziej przypominało ono wchłonięcie słabszego partnera przez RFN. Ponadto, mimo ogromnych zachodnich inwestycji, poziom życia we wschodniej części państwa nigdy nie dorównał temu z zachodniej. Narastające rozczarowanie i poczucie bycia obywatelami drugiej kategorii doprowadziło do silnej nostalgii za NRD (tzw. „ostalgie”, od niem. ‘Osten’ – ‘wschód’). Podobne zjawiska – sentymentu do stabilnych czasów komunizmu – odnotowano w latach 90. we wszystkich państwach dawnego bloku sowieckiego. W Niemczech było ono jednak najsilniejsze i najbardziej długotrwałe, w pewnym stopniu trwa do dziś.

WOLNOŚĆ

W lutym 1990 roku we Wrocławiu pojawiła się pierwsza prywatna telewizja „Echo”. Już w 1989 roku legalnie zaczęły się w Polsce ukazywać „Gazeta Wyborcza” i „Tygodnik Solidarność”. Wkrótce pojawiły się niezależne rozgłośnie radiowe, a w kwietniu 1990 roku zlikwidowano cenzurę. Wolne media rozkwitały w całym regionie. Po kilku latach Stany Zjednoczone zaczęły zamykać narodowe redakcje Radia Wolna Europa, przez kilka dziesięcioleci przekazujące społeczeństwom za żelazną kurtyną nieocenzurowane informacje. Uznano, że przestały one być potrzebne.

Podobne zjawiska jak w mediach obserwować można było w kulturze i nauce. Koniec cenzury i ideologicznie narzucanych tematów przyniósł wolność poszukiwań twórczych i badawczych. W księgarniach pojawiły się zakazane wcześniej książki, w tym także publikacje twórców emigracyjnych. Nie tylko w Czechosłowacji w teatrach wystawiano sztuki wybitnego pisarza, wieloletniego dysydenta i więźnia politycznego Václava Havla, który nagle musiał odnaleźć się w niespodziewanej roli – prezydenta państwa. Szybko jednak okazało się, że ludzie kultury i mediów muszą zmierzyć się z nowymi wyzwaniem, przede wszystkim wszechobecną komercjalizacją.

Symbolem komunistycznej opresji była tajna policja, budowana według sowieckich wzorów. Jako pierwszą już pod koniec 1989 roku rozwiązano rumuńską Securitate, w lutym 1990 roku przyszedł czas na czechosłowacką Státní bezpečnost, a potem na inne jednostki. Wielu dawnych funkcyjona-

riuszy kontynuowało pracę w nowych strukturach, co w kolejnych latach było powodem kontrowersji, podobnie jak problemy z ujawnianiem dawnych tajnych współpracowników. Równolegle reformowano wymiar sprawiedliwości i wiele innych instytucji, dostosowując je do realiów państwa prawa.

W 1990 roku zmieniała się też przestrzeń publiczna. Zniknęło wiele komunistycznych symboli, pomników, nazw ulic. Proces ten nie został jednak zakończony, a problemy z tym związane powracają i dziś. Przykładem może być niedawny spór wokół usunięcia pomnika radzieckiego marszałka Iwana Koniewa w Pradze.

11 grudnia 1990 roku tłum mieszkańców Tirany obalił stojący w centrum miasta pomnik dyktatora Envera Hodży. W przeciągu kilku tygodni w ślad za nim runął najbardziej okrutny z komunistycznych systemów w Europie. Skala wcześniejszych represji, zniszczenie niezależnych elit i wieloletnia izolacja Albanii sprawiają, że do dziś najsilniej odczuwa ona brzemień komunistycznego dziedzictwa.

* * *

W 1990 roku okazało się, że skutki wydarzeń z poprzednich miesięcy będą dużo głębsze, niż wcześniej sądzono. Z drugiej strony stopniowo mieszkańcy Europy Środkowo-Wschodniej zaczęli sobie uświadamiać, że upadek systemu komunistycznego postawił przed nimi wiele wyzwań, z którymi będą musieli się zmagać przez kolejne lata.

Mówił o tym w noworocznym przemówieniu prezydent Václav Havel: „okazało się, że dziedzictwo minionych dziesięcioleci, z którym musimy się zmagać, jest gorsze niż w radosnej atmosferze pierwszych tygodni wolności sądziliśmy i mogliśmy przypuszczać. Codziennie pojawiają się nowe problemy, i codziennie widzimy, jak są one ze sobą powiązane, jak długotrwałe jest ich rozwiązywanie i jak trudno jest ustalić właściwą kolejność, w której miałyby zostać rozwiązane. Wiedzieliśmy, że dom, który odziedziczyliśmy, nie jest w najlepszym stanie; tynk gdzieniegdzie odpadał, dach wyglądał podejrzanie, mieliśmy wątpliwości wobec czegoś jeszcze. Po roku wstępnych prac zszokowani stwierdzamy, że rury są przerdzewiałe, belki stropowe przegniły, instalacja elektryczna jest w katastrofalnym stanie, a przebudowa, którą zaplanowaliśmy i na którą się cieszyliśmy, będzie trwać dłużej i kosztować więcej, niż pierwotnie myśleliśmy. Uświadamiamy sobie, że to, co wydawało nam się rok temu jedynie zaniedbanym domem, w rzeczywistości jest ruiną”.

Na szczęście dziś, po ponad trzydziestu latach, możemy śmiało stwierdzić, że mimo wszystkich trudności i niepowodzeń odbudowa zakończyła się sukcesem. Nasz dom nie jest idealny, widzimy wiele rzeczy do poprawy, ale tylko od nas zależy, jak będzie on wyglądał w przyszłości.

SCENARIUSZ 1

POCZĄTEK WOLNEJ POLSKI. OD OKRĄGŁEGO STOŁU DO POWOŁANIA RZĄDU TADEUSZA MAZOWIECKIEGO

ETAP EDUKACYJNY

szkoła ponadpodstawowa

CZAS TRWANIA

godzina lekcyjna

WPROWADZENIE/WYKŁAD NAUCZYCIELA

1. Jako wprowadzenie do lekcji nauczyciel wygłasza krótki wykład, przedstawiając sytuację wewnętrzną Polski w drugiej połowie lat 80. XX wieku i wskazując na przyczyny, które doprowadziły do zwołania obrad Okrągłego Stołu.

Wskazówka: nauczyciel może rozszerzyć część wykładu, wskazując, że zmiany zachodzące w Polsce były konsekwencją głębokiego kryzysu w ZSRS, który sprawił, że Moskwa zwiększyła zakres autonomii, jakim dysponowały kraje satelickie.

Pomocny może być tu artykuł dr. Łukasza Kamińskiego, *Jak Michaił Gorbaczow przegrał Europę Środkową* (<https://www.tygodnikpowszechny.pl/jak-michail-gorbaczow-przegral-europe-srodkowa-161034>).

2. Nauczyciel kontynuuje wykład, przedstawiając główne postanowienia, które zapadły podczas obrad Okrągłego Stołu, w tym o ponownej legalizacji „Solidarności”, przeprowadzeniu wyborów kontraktowych (czerwcowych), objęciu urzędu prezydenckiego przez gen. Wojciecha Jaruzelskiego, oraz omawia okoliczności powierzenia teki premiera Tadeuszowi Mazowieckiemu – pierwszemu niekomunistycznemu szefowi rządu w Polsce po 1945 roku.

Wskazówka: pomocny w przygotowaniu wykładu może być artykuł prof. Antoniego Dudka, *Okragły Stół*, który dostępny jest również w formie krótkiego filmu (<https://dzieje.pl/aktualnosci/okrag%C5%82y-stol> oraz <https://youtu.be/VNSunbECh5o>).

Ważne: omawiając powyższe kwestie, należy podkreślić, że z punktu widzenia dalszych wydarzeń największe znaczenie miały reformy polityczne, na które zgodzono się przy Okrągłym Stole. Władze komunistyczne chciały skłonić opozycję do udziału w tzw. niekonfrontacyjnych wyborach parlamentarnych, co miało doprowadzić do przejęcia przez opozycję współodpowiedzialności za sytuację kraju, bez naruszania fundamentów dotychczasowej władzy (prawdziwie wolne wybory parlamentarne miały się odbyć w roku 1993). Objęcie urzędu prezydenckiego przez gen. Jaruzelskiego – na 6-letnią kadencję, z dużym zakresem kompetencji – miało zaś gwarantować władzom komunistycznym dodatkowy parasol ochronny.

Podkreślenie tych elementów jest kluczowe dla zrozumienia przez uczniów, że zmiany polityczne, które zachodziły w Polsce od drugiej połowy roku 1989, miały charakter ewolucyjny, nie były zaś rewolucyjnym procesem przejścia od dyktatury komunistycznej do demokracji.

PRACA Z TEKSTAMI ŹRÓDŁOWYMI/PRACA W GRUPACH

3. Nauczyciel dzieli uczniów na grupy 2–4-osobowe, a następnie rozdaje im teksty źródłowe (załącznik nr 1 i 2). Po zapoznaniu się z materiałami źródłowymi uczniowie odpowiadają na pytania:

- ▶ *na jakie główne problemy Polski wskazał Mazowiecki?*
- ▶ *jakie zadania stawiał przez sobą nowy rząd?*
- ▶ *czy zmiany wprowadzone w konstytucji (w tzw. noweli grudniowej) stanowiły realizację zapowiedzi z exposé premiera Mazowieckiego?*
- ▶ *jak należy rozumieć słowa Mazowieckiego „Rząd, który utworzę, nie ponosi odpowiedzialności za hipotekę, którą dziedziczy. (...) Przeszłość odkreślamy grubą linią.”.*

Pytania dodatkowe:

- ▶ o czym świadczy to, że Mazowiecki w swym wystąpieniu podkreślił świadomość „zobowiązań wynikających z Układu Warszawskiego”?
- ▶ w koalicji z jakimi partiami politycznymi tworzony był rząd Mazowieckiego?
- ▶ jaka partia była jeszcze reprezentowana w sejmie, a nie stała się częścią koalicji rządowej?

PODSUMOWANIE/WYKŁAD NAUCZYCIELA

4. Nauczyciel podsumowuje wypowiedzi uczniów i w formie krótkiego wykładu przedstawia sytuację panującą w Polsce w drugiej połowie 1989 roku, podkreślając, że wydarzenia te stanowiły wstęp do głębokich reform gospodarczych, społecznych i politycznych, które nasiliły się w roku 1990 i 1991.

Wskazówka: podsumowanie potraktować można jako wprowadzenie do kolejnej lekcji, poświęconej przemianom z lat 1990–1991 (których dotyczy następny scenariusz lekcji).

ZADANIE DOMOWE (DO DECYZJI NAUCZYCIELA)

5. Nauczyciel proponuje uczniom, aby samodzielnie zapoznali się z filmem „Reforma Balcerowicza” (<https://youtu.be/vIhwCLjH-qI>), jako podsumowaniem lekcji oraz wprowadzeniem do tematu przemian gospodarczych i społecznych, które rozpoczęły się w Polsce w wyniku przemian zainicjowanych 4 czerwca 1989 roku.

6. Jako uzupełnienie nauczyciel może zaproponować, aby uczniowie samodzielnie zapoznali się także z fragmentem wywiadu z Joanną Szczepkowską z 28 października 1989 roku (https://youtu.be/JkuYYu8PL_I), a następnie, bazując na wiedzy wyniesionej z lekcji oraz informacjach zawartych w filmie „Reforma Balcerowicza”, przygotowali krótki esej na temat:

- ▶ *W jaki sposób można uzasadnić słowa Joanny Szczepkowskiej? Jakie gruntowne zmiany zaszły w Polsce po 4 czerwca 1989 roku?*

ZAŁĄCZNIK NR 1

Wystąpienie Tadeusza Mazowieckiego, wygłoszone w Sejmie 24 sierpnia 1989 roku. Fragmenty.

Panie Marszałku, Wysoka Izbo!

Chcę utworzyć rząd zdolny do działania dla dobra społeczeństwa, narodu i państwa. Będzie to rząd koalicji na rzecz gruntownej reformy państwa. Dziś takie zadanie może podjąć tylko rząd otwarty na współdziałanie wszystkich sił reprezentowanych w parlamencie, uformowany na nowych zasadach politycznych.

(...)

Trzeba przywrócić w Polsce mechanizmy normalnego życia politycznego. Przejście jest trudne, ale nie musi powodować wstrząsów. Przeciwnie – będzie drogą do normalności. Zasadę walki, która prędzej czy później prowadzi do wyeliminowania przeciwnika, musi zastąpić zasada partnerstwa. Nie przejdziemy inaczej od systemu totalitarnego do demokratycznego.

(...)

Sprawą najważniejszą dla społeczeństwa jest stan gospodarki narodowej, który dziś musi być uznany za krytyczny. Jak jest źle i dlaczego, powiedziano już wszystko. Problemem jest, jak z tego wyjść. (...) Długofalowym strategicznym celem poczynań rządu będzie przywrócenie Polsce instytucji gospodarczych od dawna znanych i sprawdzonych. Rozumiem przez to powrót do gospodarki rynkowej oraz roli państwa zbliżonej do rozwiniętych gospodarczo krajów.

(...)

Konieczne jest wprowadzenie rządów prawa, przyznanie każdemu obywatelowi praw zgodnych z międzynarodowymi paktami, umowami i konwencjami. Obywatele muszą mieć poczucie wolności, bezpieczeństwa i współuczestnictwa. (...)

(...)

Rozumiemy znaczenie zobowiązań wynikających z Układu Warszawskiego. Wobec wszystkich jego uczestników oświadczam, że rząd, który utworzę, będzie ten Układ respektował.

Wysoka Izbo!

Zmianę sytuacji politycznej w Polsce określa dziś fakt, że nowy rząd powstaje z inicjatywy Solidarności w porozumieniu ze Zjednoczonym Stronnictwem Ludowym i Stronnictwem Demokratycznym. (...)

Rząd, który utworzę, nie ponosi odpowiedzialności za hipotekę, którą dziedziczy. Ma jednak ona wpływ na okoliczności, w których przychodzi nam działać. Przeszłość określamy grubą linią. Odpowiadać będziemy jedynie za to, co uczyniliśmy, by wydobyć Polskę z obecnego stanu załamania.

(...)

Rząd sam niczego nie uzdrowi. Musimy to zrobić wspólnie. Polska będzie inna, jeśli zechcą tego wszyscy.

Źródło: <https://dzieje.pl/aktualnosc/wystapienie-tadeusza-mazowieckiego-w-sejmie-24-sierpnia-1989-r>
[dostęp 23.05.2021]

ZAŁĄCZNIK NR 2

U S T A W A

z dnia 29 grudnia 1989 r.

o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

tytuł otrzymuje brzmienie:

„Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej”;

Art. 3.

1. Przestrzeganie praw Rzeczypospolitej Polskiej jest podstawowym obowiązkiem każdego organu państwa.
2. Wszystkie organy władzy i administracji państwowej działają na podstawie przepisów prawa.

Art. 4.

1. Partie polityczne zrzeszają na zasadach dobrowolności i równości obywateli Rzeczypospolitej Polskiej w celu wpływania metodami demokratycznymi na kształtowanie polityki państwa.
2. O sprzeczności z Konstytucją celów lub działalności partii politycznej orzeka Trybunał Konstytucyjny.

Art. 5.

Rzeczpospolita Polska gwarantuje udział samorządu terytorialnego w sprawowaniu władzy oraz swobodę działalności innych form samorządu.

Art. 6.

Rzeczpospolita Polska gwarantuje swobodę działalności gospodarczej bez względu na formę własności; ograniczenie tej swobody może nastąpić jedynie w ustawie.

Art. 7.

Rzeczpospolita Polska chroni własność i prawo dziedziczenia oraz poręcza całkowitą ochronę własności osobistej. Wywłaszczenie jest dopuszczalne wyłącznie na cele publiczne i za słusznym odszkodowaniem.

SCENARIUSZ 2

MIĘDZY PRL A III RP. POCZĄTEK PRZEMIAN DEMOKRATYCZNYCH W POLSCE (1989–1991)

ETAP EDUKACYJNY

szkoła ponadpodstawowa

CZAS TRWANIA

godzina lekcyjna

WPROWADZENIE/WYKŁAD NAUCZYCIELA

1. Jako wprowadzenie do lekcji nauczyciel wygłasza krótki wykład, przedstawiając sytuację wewnętrzną i zewnętrzną Polski w drugiej połowie 1989 roku (po wyborach czerwcowych i objęciu urzędu prezydenckiego przez gen. Wojciecha Jaruzelskiego a fotela premiera przez Tadeusza Mazowieckiego).

Wskazówka: jeżeli lekcja stanowi kontynuację poprzedniego scenariusza, można pominąć tę część i od razu przejść do punktu 2.

KARTA PRACY/PRACA W GRUPACH

2. Nauczyciel dzieli uczniów na grupy 2–4-osobowe, a następnie rozdaje uczniom *kartę pracy* (załącznik nr 1) oraz *karty wydarzeń* (załącznik nr 2). Zadaniem uczniów jest:

- ▶ zinterpretowanie treści przedstawionych na *kartach wydarzeń*,
- ▶ ułożenie *kart wydarzeń* według chronologii wydarzeń,
- ▶ uzupełnienie dat, nazw wydarzeń oraz podanie numeru odpowiadających im *kart wydarzeń* na *karcie pracy*.

Uwaga: nie wszystkie karty wydarzeń będą wykorzystane do uzupełnienia karty pracy.

3. Podsumowanie ćwiczenia. Nauczyciel przedstawia właściwą chronologię wydarzeń, dając uczniom czas na sprawdzenie układu *kart wydarzeń*. Następnie podczas krótkiego wykładu podsumowuje procesy, które przedstawiają wybrane *karty wydarzeń*, uzupełniając ich treść o dodatkowe informacje.

PODSUMOWANIE

4. Nauczyciel zadaje pytania podsumowujące, które mają sprawdzić zrozumienie materiału przez uczniów. W zależności od przebiegu dotychczasowej lekcji proponowane pytania to:

- ▶ *które wydarzenia uważacie za najważniejsze z punktu widzenia budowy demokracji w Polsce?*
- ▶ *jakie mogły być czynniki blokujące tempo przemian w Polsce?*
- ▶ *patrząc na niewykorzystane karty wydarzeń, co można powiedzieć o sytuacji międzynarodowej Polski? Jakie widać aspiracje? Jakie czynniki stanowiły główną przeszkodę?*

5. Nauczyciel w formie mini wykładu podsumowuje proces przemian, które zaszły w Polsce w latach 1989–1991, odnosząc się do pytań, które padły w punkcie 4. scenariusza.

ZADANIE DOMOWE (DO DECYZJI NAUCZYCIELA)

6. Nauczyciel proponuje uczniom, aby samodzielnie zapoznali się z Polską Kroniką Filmową nr 52/1990 (https://youtu.be/MJR_gpf0m2A), a następnie przygotowali krótki esej na temat:

- ▶ *W jaki sposób przedstawione są społeczne koszty zmiany zachodzących w Polsce? Czy jest to pozytywny obraz?*

PROPOZYCJA DODATKOWEJ LEKCJI (DO DECYZJI NAUCZYCIELA)

7. Nauczyciel może uznać, że materiał przedstawiony podczas lekcji wymaga uzupełnienia i pokazania uczniom, że wiele wydarzeń i procesów zapoczątkowanych po 4 czerwca 1989 roku jest do dziś przedmiotem sporów wśród polityków i publicystów – czasami odwołujących się do bardzo swobodnej interpretacji faktów. Może zatem zaproponować uczniom, aby przygotowali się do dyskusji, która odbędzie się podczas kolejnej lekcji, na wskazane tematy:

- 1) Koszty społeczne transformacji. Jak zmieniło się życie przeciętnej polskiej rodziny na początku lat 90., dlaczego tak popularne było hasło „Balcerowicz musi odejść” i co na ten temat mówią dziś ekonomiści?
- 2) Lustracja i dekomunizacja. W jaki sposób przedstawiany był problem weryfikacji pracowników komunistycznego aparatu represji oraz jaką wagę przywiązywano do informacji o współpracy z Służbą Bezpieczeństwa?

Jako punkt wyjścia uczniowie mogą skorzystać m.in. z następujących materiałów:

- ▶ „Reforma Balcerowicza”, film przygotowany przez Muzeum Historii Polski, <https://youtu.be/vIhwCLjH-qI>
- ▶ „Pierwsze lata wolnej Polski (1989-1993)”, wykład prof. Antoniego Dudka z 31.03.2021, dostępny na stronie Fundacji „Krzyżowa”, wypowiedź od 00:38:13, <https://bit.ly/3oPhnob>
- ▶ Jan Skórzyński, *Lustracja po polsku*, „Tygodnik Powszechny” z 05.06.2007, <https://bit.ly/3ywLi9c>
- ▶ „Trzech kumpli”, reż. Anna Ferens i Ewa Stankiewicz, od 01:09:07 do 01:14:03, <https://youtu.be/mQ6QXcL6ZfE>
- ▶ „Pierwsze lata wolnej Polski (1989-1993)”, wykład prof. Antoniego Dudka z 31.03.2021, dostępny na stronie Fundacji „Krzyżowa”, wypowiedź od 00:46:05, <https://bit.ly/3oPhnob>

Wskazówka: temat nr 1 może zostać potraktowany szerzej. W ramach przygotowań, nauczyciel może poprosić uczniów, aby porozmawiali z rodzicami i dziadkami o tym, jak oni pamiętają początek lat 90. Dzięki czemu uczniowie zyskają nową, a jednocześnie bliską im emocjonalnie, perspektywę na ten temat.

Uwaga: przedstawione kwestie mogą budzić wiele kontrowersji w środowisku rodzinnym uczniów jak i środowisku szkolnym. Dlatego niezwykle ważnym jest, aby nauczyciele, którzy zdecydują się na ten krok, z dużą ostrożnością podeszli do tego zadania, wyraźnie podkreślając uczniom, że wiele z haseł i wypowiedzi, z którymi mogą się zetknąć nie ma wiele wspólnego z rzeczywistością (nie znajduje potwierdzenia w świetle badań naukowych) i jest używana przede wszystkim w celach politycznych, aby spolaryzować opinię publiczną.

OD PRL

Wybory kontraktowe

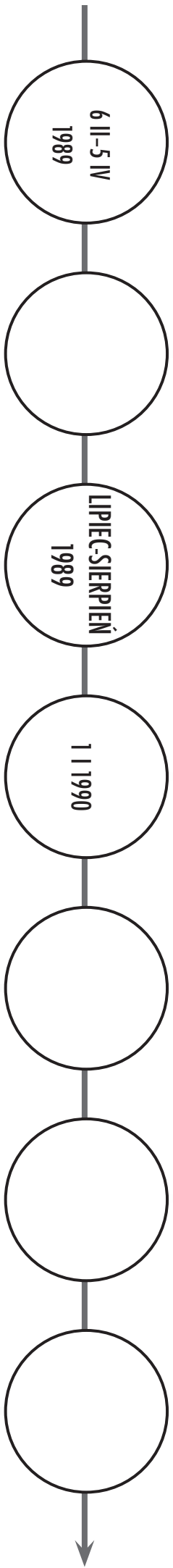
karta nr

karta nr

Powszechne wybory
prezydenckie

Prezydentem wybrany zostaje

karta nr

karta nr

„Wasz prezydent, nasz premier”

Prezydentem

Premierem

karta nr

Pierwsze wolne i prawdziwie demokratyczne wybory w Polsce po 1945 roku

karta nr

Wraz z wyborami prezydenckimi z 1990 r. stanowią one ostateczne odejście od ustaleń politycznych zapadłych podczas obrad Okrągłego Stołu.

karta nr

DO III RP

ZAŁĄCZNIK NR 2

1

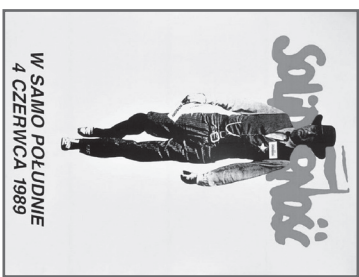
OKRĄGŁY STÓŁ

Rozmowy przedstawicieli władz komunistycznych, opozycji demokratycznej przy udziale przedstawicieli strony kościelnej. Główne decyzje: ponowna legalizacja „Solidarności”, kontraktowe wybory do sejmiku i wolne do nowo utworzonego senatu, przywrócenie urzędu prezydenta.

2

4 CZERWCA 1989 R.

w sejmie i 100% w senacie do obsadzenia w wolnych wyborach.

Spektakularne zwycięstwo strony solidarnościowej.

3

Tytuł artykułu Adama Michnika opublikowanego w „Gazecie Wyborczej” 3 lipca 1989 r., postulującego, aby urząd prezydenta objął kandydat PZPR, ale fotel premiera objął przedstawiciel strony solidarnościowej.

4

PREZYDENT WOJCIECH JARUZELSKI

Zgromadzenie Narodowe 19 lipca 1989 r., przewagą jednego głosu, wybrało gen. Wojciecha Jaruzelskiego na prezydenta PRL, na 6. letnią kadencję.

5

PREMIER TADEUSZ MAZOWIECKI

19 sierpnia 1989 r. teke prezesa Rady Ministrów objął Tadeusz Mazowiecki, pierwszy od zakończenia II wojny światowej niekomunistyczny premier polski.

6

PLAN BALCEROWICZA

Szereg reform gospodarczych, które rozpoczął minister finansów Leszek Balcerowicz z 1 stycznia 1990 r. Zakładały one m.in. stabilizację polskiej gospodarki (zatrzymanie hiperinflacji), utworzenie wolnego rynku oraz prywatyzacje.

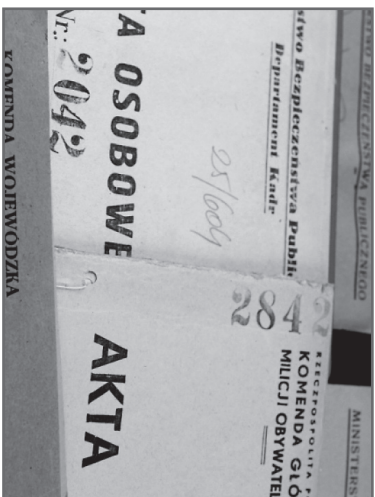
7 KOSZTY SPOŁECZNE TRANSFORMACJI

Radyclane zmiany, wymuszone katastrofalną sytuacją gospodarki, miały wiele negatywnych skutków. Najsilniej ucierpiały przestarzały przemysł oraz niedoinwestowane rolnictwo. Wraz z rosnącym ubożeniem społeczeństwa powiększał się problem bezrobocia.

8 LIKWIDACJA SB I ZNIESIENIE CENZURY

KWIECIEŃ 1990 R.

Decyzją sejmiku zlikwidowano Służbę Bezpieczeństwa, główny organ komunistycznej represji, oraz zniesiono cenzurę, likwidując Główny Urząd Kontroli Publikacji i Wido-wisk.

9 WYBORY SAMORZĄDOWE

27 MAJA 1990 R.

Wybory do utworzonego właśnie samorządu terytorialnego Pierwsze wolne i prawdziwie demokratyczne wybory w Polsce po 1945 r.

10

22 GRUDNIA 1990 R.

Lech Wałęsa został zaprzysiężony na prezydenta Polski. Insygnia władzy przekazał mu ostatni prezydent RP na uchodźctwie, Ryszard Kaczorowski.

We wrześniu 1990 r. decyzją parlamentu skrócono 6-letnią kadencję W. Jaruzelskiego, a następnie znowelizowano konstytucję, tak, aby kolejni prezydenci byli wybierani w powszechnych wyborach.

Było to znaczące odejście od systemu władzy ustalonego podczas obrad Okrągłego Stołu.

11

„WOJNA NA GÓRZE”

Popularna nazwa konfliktu, który w 1990 r. wybuchł pomiędzy Lechem Wałęsą, przewodniczącym NSZZ „Solidarność” a pre-mierem Tadeuszem Mazowieckim. Spór skupiał się wokół tempa reform przeprowadzanych przez rząd oraz stosunku wobec działaczy komunistycznych. Doprowadził on do podziatu obozu „Solidarności” i rozdrobnienia politycznego tego środowiska.

12

PAŹDZIERNIK 1991 R.

W Polsce przeprowadzone zostały pierwsze po II wojnie światowej wolne wybory parlamentarne. Zwyciężyły w nich partie wywodzące się z „Solidarności”.

Były to najpóźniej zorganizowane wybory parlamentarne w krajach byłego Bloku Wschodniego. Wraz z wyborami prezy-denckimi z 1990 r. stanowiły one ostateczne odejście od ustaleń politycznych zapadłych podczas obrad Okrągłego Stołu.

13 GRUPA WYSZEHRADZKA 15 LUTEGO 1991 R.

Polska, Czechosłowacja oraz Węgry podpisały deklarację o współpracy. Była to pierwsza próba stworzenia sojuszu państw byłego Bloku Wschodniego bez udziału Rosji.

16 ROZWIĄZANIE UKŁADU WARSZAWSKIEGO I RWPG

1 lipca 1991 r. podpisano porozumienie o rozwiązaniu Układu Warszawskiego. Trzy dni wcześniej rozwiązano Radę Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Symboliczny koniec sowieckiej dominacji nad krajami Europy Środkowej i Wschodniej. Likwidacja Układu Warszawskiego umożliwiła krajom Europy Środkowej rozpoczęcie starań o członkostwo w NATO.

14 WYCOFANIE WOJSK ROSYJSKICH KWIECIEŃ 1991 R.

Pierwsze oddziały armii rosyjskiej stacjonującej w Polsce od zakończenia II wojny światowej, opuściły swoje bazy. Ostatni żołnierze rosyjscy opuścili Polskę we wrześniu 1993 r.

17 UMOWA STOWARZYSZENIOWA Z EWG GRUDZIEŃ 1991 R.

Podpisanie umowy stowarzyszeniowej ze Wspólnotami Europejskimi. Był to początek długiej drogi, która doprowadziła do przystąpienia Polski (oraz innych krajów regionu) do Unii Europejskiej.

15 POLSKO-NIEMIECKI TRAKTAT O DOBRYM SĄSIEDZTWIE I PRZYJAZNEJ WSPÓŁPRACY 17 CZERWCA 1991 R.

Umowa będąca uzupełnieniem traktatu granicznego pomiędzy Polską a zjednoczonymi państwem niemieckim, z listopada 1990 r. Traktat określa prawie wszystkie płaszczyzny współpracy – bezpieczeństwo, politykę i gospodarkę, prawodawstwo, a także ochronę środowiska i wymiarne młodzieży między Polakami i Niemcami.

AUTORZY

ŁUKASZ KAMIŃSKI

dr, historyk. Pracownik naukowy w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Prezes Instytutu Pamięci Narodowej w latach 2011-2016. Prezes Platformy Europejskiej Pamięci i Sumienia (Platform of European Memory and Conscience) oraz prezes i fundator Instytutu Pawła Włodkowica.

TOMASZ SKONIECZNY

dr, historyk. Koordynator projektów z zakresu edukacji historycznej i obywatelskiej, autor scenariuszy lekcji i warsztatów. Zastępca kierownika Akademii Europejskiej Fundacji „Krzyżowa” dla Porozumienia Europejskiego.